

«Doctor Livingstone, I presume?» Reiser utenfor allfarvei i Afrika

Michael 2009;6:210–24.

Den lille landsbyen Ujiji i Tanzania er lite besøkt av turister og har forandret seg lite siden arabiske handelsmenn hadde den som utgangspunkt for karavaner med slaver og elfenben fra det innerste Afrika. Det var her journalisten Henry Morton Stanley fant den forsvunne doktor David Livingstone og avleverte en av verdens mest siterte replikker: «Doctor Livingstone, I presume?» for 138 år siden. Artikkelen gir en beskrivelse av Stanleys ekspedisjon fra utrustningen i Zanzibar og starten fra Bagamoyo til bredden av Tanganyikasjøen, der det berømte møtet fant sted, med personlige inntrykk fra de samme stedene i dagens Tanzania. Stanleys senere oppdagelsesferder og hans engasjement i kong Leopold II's Kongo gis en kort omtale.

Mens flere og flere går i Amundsens skispor til Sydpolen eller padler til Franz Josefs land for å se hvor Nansen og Johansen tilbrakte en vinter i sovepose, og andre krysser innlandsisen på Grønland med samme slags utstyr som Nansen brukte, er det forbausende få som oppsøker stedet der Henry Morton Stanley (1841-1904) etter utrolige strabaser fant den forsvunne doktor David Livingstone (1813-73) midt i svarteste Afrika for 138 år siden. En slik safari krever ikke all verdens utstyr eller 150 bærere og kan gjøres på kortere tid enn teltturer i polare strøk, men det er jo en viss risiko for å rammes av malaria underveis. Etter mange års lengre opphold og kortere besøk i mer «siviliserte» strøk av Øst-Afrika og lesing av et halvt dusin bøker om Stanleys bragd, gjorde jeg i november 2006 alvor av min drøm om å se hvor han etter eget utsagn avleverte en av verdens mest siterte replikker. Det skjedde i landsbyen Ujiji den 10. november 1871, 236 dager etter at karavanen hadde startet fra Bagamoyo, ny rekord på den tiden. Stanley var da 30 år og den magre doktoren 58 år gammel. Dette er hva Stanley selv skrev om episoden i «How I found Livingstone in Central Africa»:

“I walked down a living avenue of people, until I came in sight of a semicircle of Arabs,

Figur 1. Dr. Livingstone, I presume?

before which stood the white man with the grey beard. As I advanced slowly towards him I noticed he was pale, that he looked weary and wan, that he had grey whiskers and moustache, that he wore a bluish cloth cap with a faded gold band on a red ground round it, and that he had on a red-sleeved waistcoat, and a pair of grey used trousers. I would have run to him, only I was a coward in the presence of such a mob – would have embraced him, but that I did not know he would receive me; so I did what moral cowardice and false pride suggested was the best thing – walked deliberately to him, took off my hat, and said: Dr. Livingstone, I presume?» (1)

Om han faktisk sa det, strides de lærde. Stanley var journalist med sans for dramatik, og jeg lar tvilen komme ham til gode.

Starten

Stone Town i Zanzibar er omtrent uforandret fra den gang Stanley kom hit den 6. januar 1871 og begynte å forberede sin ekspedisjon, som var initiert av den amerikanske avismagnaten James Gordon Bennett Jr. Han hadde tatt seg god tid, for oppdraget hadde han fått i Paris fjorten måneder tidligere. Zanzibar ble styrt av sultanen av Oman, Seyyid Bargash bin Said (1837-88). Her var det slavehandel til tross for internasjonal protest og oppsyn av britiske marinefartøyer i stredet mot fastlandet. Først to år senere ble slavemarkedet stengt, og da begynte Bargash å arrestere slavehandlere som brøt forbudet.

De pengene Bennett hadde lovet å sende, var ikke kommet, og Stanley måtte kjøpe utstyr på kreditt med den amerikanske konsulen, kaptein Francis Ropes Webb (1833-92) som garantist. Etter en måned satte han over til fastlandet med alt utstyret og 20 askarier (soldater) som skulle være

livvakter. Fru Webb hadde sydd et amerikansk flagg til ekspedisjonen.

Jeg har besøkt Zanzibar noen ganger. Under en sykkeltur litt nord for Stone Town fikk jeg en gang se en rektangulær grop med loddrette betongvegger, dyp nok til at ingen som var på bunnen, kunne komme opp ved egen hjelp. Her ble slaver fra fastlandet holdt i skjul inntil de kunne smugles om bord i båter som tok dem over havet til et arabisk land.

Stanley betalte sine hjelpere og brukte ikke slaver. Han hadde deltatt i den amerikanske borgerkrigen, først som soldat for Sørstatene fordi han bodde i New Orleans, senere for Nordstatene da han lot seg verve til de blå etter å ha blitt krigsfange etter slaget ved Shiloh i 1862. Han skriver om den hvite mann som kommer til Afrika full av fordommer, at *«here he begins to learn the necessity of admitting that negroes are men, like himself, though of a different colour»*, og at han selv *«had met in the United States black men whom I was proud to call friends»* (1).

Bagamoyo

Bagamoyo ligger ved Det indiske hav 75 kilometer nord for Dar es Salaam. Herfra hadde de store oppdagelsesreisende Richard Burton (1821-90), John Hanning Speke (1827-64) og James Augustus Grant (1827-92) startet mot det for europeere ukjente mørkeste Afrika, men før dem hadde misjonærer vandret innover for å kristne de innfødte. De tidlige misjonærene skrev ikke bøker og havnet i glemselens mørke. I Bagamoyo endte arabernes elfenbens- og slavekaravaner. Navnet er Swahili og betyr «legg ned ditt hjerte». En katolsk misjonsstasjon ble etablert her i 1868. Munkene kjøpte en del av slavene fri. De frikjøpte fikk skolegang og deretter arbeid i The Christian Freedom Village som misjonærene hadde grunnlagt, men de fleste av slavene ble smuglet over til Zanzibar, og for dem var alt håp om frihet ute.

Den første aftenen da Stanley kom til Bagamoyo den 6. februar 1871 med askarier og utstyr, ble han invitert av jesuittmunkene til en bedre middag på misjonsstasjonen. Denne delen av kysten var den gang administrert av sultanen i Zanzibar. Vel ti år senere begynte en ung tysk eventyrer, Karl Peters (1856-1918), å inngå avtaler med de lokale høvdingene på vegne av Selskapet for tysk kolonisering. Det førte til at denne delen av Afrika på kort tid ble til en tysk koloni, Deutsch Ostafrika, som strakte seg helt inn til Tanganyikasjøen, med Bagamoyo som administrasjonssenter. Det gamle posthuset og tollhuset står her fortsatt, blokkhuset som var militærpost likeså. Mynter fra kolonitiden falbys på gaten. Den gamle byen er merkelig uberørt, og misjonsstasjonen er museum. Jeg var i Bagamoyo sammen med Knut-Inge Klepp i 1994 og med Rolv Terje Lie i 2004. Knut-Inge Klepp og jeg kjørte på en primitiv vei fra Dar es Salaam i en falleferdig Toyota Landcruiser som

Figur 2. Fra Stone Town (Stenbyen) i Zanzibar. (Foto: P. Bergsjø)

måtte skyves for å komme i gang igjen hver gang motoren streiket, og det gjorde den ofte. Nå har veien fast dekke som det er en fornøyelse å kjøre på, og det har kommet mondene hoteller langs Det indiske hav.

Det tok tid for Stanley å rekruttere bærere og gjøre de siste forberedelsene. Først den 21. mars kunne han lede den siste puljen av sin karavane ut fra Bagamoyo. Oppholdet der hadde vært behagelig, for som han skriver «*Bagamoyo has a most enjoyable climate. It is far preferable in every sense to that of Zanzibar. We were able to sleep in the open air, and rose refreshed and healthy each morning, to enjoy our matutinal bath in the sea; and by the time the sun had risen we were engaged in various preparations for our departure for the interior*» (1).

Stanleys ekspedisjon

Stanley hadde hyret to sjømenn, skotten William Farquhar og londoneren John Shaw, som sine hvite hjelpere. I følge Stanley telte karavanen i alt 192 personer. Historikere har kommet til at det ikke var fullt så mange. Da de kom frem til Ujiji syv og en halv måned senere, var den skrumpet inn til 34. Noen døde, noen deserterte, flere ble latt tilbake på grunn av sykdom og andre ble avskjediget. Både Farquhar og Shaw døde underveis av trope-sykdommer og for mye alkohol. Stanley hadde selv mange feberanfall, men brukte kinin og kom seg hver gang.

De fulgte den gamle karavaneveien. Frem til midten av 1800-tallet var denne delen av det indre Afrika ukjent land for europeere. Det fantes ikke troverdige kart, til tross for at araberne hadde hatt sine handelsveier her i flere generasjoner. Kunnskapen om de store innsjøene berodde på muntlig overlevering. Burton og Speke, som lette etter Nilens kilder, kom frem til Ujiji den 14. februar 1858. De var de første europeerne som så og kartla Tanganyikasjøen, verdens lengste og nest dypeste ferskvannshav. Under en ny ekspedisjon i 1860 – 1863 kunne Speke og Grant slå fast at Nilen sprang ut fra Victoriasjøen, men det var fortsatt uklart om det var forbindelse mellom sjøene Tanganyika og Victoria. Det var Stanley som virkelig høstet virak som oppdagelsesreisende, først da han fant Livingstone i 1871, og enda mer etter sin treårige ekspedisjon som startet i Bagamoyo i 1874 og endte ved Kongoelvens utløp i Atlanterhavet.

Karavanen hadde et lengre opphold i Kwihara, en landsby nær Tabora i distriktet Unyanyembe, dels på grunn av sykdom, dels fordi det var uroligheter mellom araberne og en lokal stamme i området. Tabora var arabernes knutepunkt for elfenben og slavehandel i det indre. I dag er de fleste innbyggerne muslimer, i motsetning til folk på høysletten for øvrig, der de kristne er i større flertall jo lengre inn i landet man kommer.

Stanley hadde av flere grunner holdt inne med at ekspedisjonens egentlige mål var å finne Livingstone. Ikke engang de to europeerne ble fortalt om hensikten. Han røpet nok heller ikke at han selv hadde hett John Rowlands og var en uektefødt fattiggutt fra Wales med miserabel barndom før han mønstret av i De forente stater atten år gammel. Livingstone omtaler Stanley i brev som amerikaner.

Da de kom seg av gårde fra Kwihara, valgte Stanley en sørligere rute enn den vanlige, for å unngå ubehageligheter med de lokale stammene. Den 3. november møtte de en karavane på vei fra Ujiji og fikk høre at en gammel, hvit mann med hvitt hår nylig hadde kommet dit. En uke senere fikk de endelig se Tanganyikasjøen, fant frem The Star-spangled Banner og marsjerte inn for å møte den gamle, hvite mannen i Ujiji.

Doktor Livingstone

David Livingstone var skotte. Han var nummer to av syv søsken i en fattig familie nær Glasgow. Som barn arbeidet han lange dager i et bomullsspinneri, var ellers i skolen på hverdager og i kirken på søndager. Han utdannet seg til misjonær, rakk også å bli lege, og valgte det sørlige Afrika som misjonsmark. Livingstones første vandringer i Afrika startet i 1841 og varte i femten år. Ved hjemkomsten engasjerte han seg sterkt i kampanjen mot slaveriet og ble berømt for sin innsats. Han mente at utvidet handel ville være en måte å åpne det indre Afrika på og å komme slavehandelen til livs. Til dette ville Nilen være nyttig som handelsvei. Da gjaldt det mer enn før å finne Nilens kilder. Hans neste ekspedisjon i 1858 – 1864 var oppdagelsesreise mer enn misjonsreise. Hans kone var med, men hun døde av malaria underveis. Nilens kilder var like dunkle.

Livingstones siste ekspedisjon startet i 1866 og gikk opp Rovumaelven i Mosambik til Nyasasjøen (i dag Malawisjøen) og videre mot Tanganyikasjøen. Så gikk det lang tid uten kontakt. Et rykte sa at han var drept. En unnsetningsekspedisjon dro opp langs Zambesielven i 1867. De fant ikke Livingstone, men fikk troverdige utsagn om at han var i live. Endelig kom det et brev fra ham til Zanzibar med en innfødt bærer i oktober 1869, der det sto at han hadde kommet frem til Ujiji i mars samme år og at han planla å gå videre til Manyuema, kannibalenes land.

Den britiske visekonsulen i Zanzibar, skotten John Kirk (1832 – 1922), som var lege, hadde deltatt i Livingstones andre ekspedisjon og røket uklar med ham. Han var halvhjertet i ferd med å utruste en karavane for å lete etter Livingstone da Stanley kom til Zanzibar. Det ble et kjølig møte mellom Kirk og Stanley, og det var som nevnt den amerikanske konsulen som ga Stanley nødvendig hjelp.

Figur 3. Det gamle fortet i Bagamoyo. (Foto: Per Bergsjø)

Egen reise

Min egen reise til Kigoma, som i dag er distriktshovedstad like nord for Ujiji, var ikke helt fri for uhell. Slikt må man regne med i disse traktene. Jeg kom fra Moshi og tok buss til Dar es Salaam, en reise som normalt tar syv timer og koster en tidel av prisen med fly. Uheldigvis hadde bussen sett sine beste dager; det var trangt mellom setene og ingen aircondition i tropene. Etter et par timer skled bussen ut i veikanten litt sør for Same. En brems hadde skåret seg, og venstre forhjul sto bom fast. Femti passasjerer fant skygge under noen akasietrær mens sjåføren og hjelpemannen jekket, tok av hjulet, banket og lirket. Utenom meg var det to andre hvite reisende, en nonne og en eldre herre (omtrent på min alder). De to konverserte på swahili. Så gikk bussen igjen langsomt sørover. Litt lengre fremme var veien nesten sperret av en metallhaug som nylig hadde vært en personbil. Tretti meter lenger fremme lå en veltet buss. Vi kom frem til Dar es Salaam etter 11 timer.

I Dar es Salaam var det en koleraepidemi som til da hadde krevd 117 dødsfall på få måneder. Den lokale avisen *The Guardian* skrev at stats-

minister Lowassa beskyldte helsemyndighetene for sløvheter («laxity») og sa at hvis ikke koleraen var utryddet innen 3. desember, ville de miste jobben. Jeg dro videre og vet ikke hvordan det gikk, men mistenker at det ble med trusselen (2).

Fra Dar es Salaam går det fly og tog innover i landet. Tyskerne bygget jernbane til Tanganyikasjøen i årene 1905 til 1914. Etter det jeg fikk opplyst, bruker toget flere dager og tar passasjerer bare til Tabora. Da gjensto i praksis bare luftveien. Precision Air flyr til Kigoma hver dag, såfremt været tillater det. Jeg hadde reservert plass hjemmefra. Det var nyttig, for flyene er som regel fulle.

På flyplassen i Dar es Salaam var det to sjekkposter. I den første måtte skoene tas av. Jeg måtte også drikke et par slurker av en medbrakt flaske før de aksepterte innholdet som vann. Vi godtar kontrolltiltakene. Tanzanierne frykter terrorisme av egen erfaring. De amerikanske ambassadene i Dar es Salaam og Nairobi ble, som noen kanskje vil huske, rammet av terroristbomber i 1998. I Dar es Salaam omkom tretten personer under attentatet. Flyet til Kigoma brukte tre og en halv time på de 1400 kilometerne, med mellomlanding i Tabora.

Kigoma

Jeg hadde søkt på nettet etter overnattingssteder. Hilltop View virket innbydende, men var dyrt og fikk blandet omtale av gjester. Jakobsen's Guest House med egen strand var nevnt, men uten adresse, e-post eller telefon. Jeg fikk tilfeldig skyss inn til byen. Sjøføren anbefalte Diplomatic Villa Hotel for folk som tok til takke med det nødtørftigste. Der betalte jeg 25 000 shilling (TZS), ca. 150 kroner per natt, med frokost, for et annekset med stor stue, soverom, toalett og dusj.

Jeg oppsøkte Godfrey Mbaruku som er helsesjef (Regional Medical Officer) i Kigoma. Han disputerte for PhD-graden i Stockholm i 2005. Avhandlingen hans forteller om hvordan han reorganiserte tjenesten ved fødeavdelingen på regionsykehuset Maweni for å hindre unødvendige mødre-dødsfall og perinatale dødsfall. I løpet av perioden 1986 – 1991 falt mødremortaliteten fra 875 til 186 per 100 000 fødsler, det vil si fra 26 til 8 årlige mødre-dødsfall ved sykehuset (3).

Godfrey lot meg låne bil og sjåfør. Vi kjørte til Jakobsen's Guest House, som ligger 7 – 8 kilometer fra sentrum av Kigoma, i et ubebodd område med strand like nedenfor. En vaktmann fortalte at Jakobsen, som på den tiden var i Nairobi, heter Oddvar og er norsk. Gjestehuset består av tre små boenheter. Gjestene må ha eget kjøretøy og er overlatt til seg selv når det gjelder proviant og matlagning. Stedet var upraktisk for meg, så jeg ble

*Figur 4. Jernbanestasjonen i Kigoma. Ananasselgere under plakaten.
(Foto: Per Bergsjø)*

boende i Diplomatic. Senere oppdaget jeg et nytt gjestehus, Gibbs (ikke å forveksle med Gibbs Farm i Karatu nær Ngorongoro-krateret), som ligger oppe i høyden i selve byen og er et bra alternativ.

Mens byene Arusha, Moshi og Dar es Salaam lengre øst i Tanzania fra år til år viser tegn på økende velstand i form av bedre veier, mer trafikk, nye bygninger, ikke minst hoteller og gjestehus, var inntrykket i Kigoma at tiden hadde stått stille siden jernbanen ble ført frem i 1914. Hovedgaten ned mot den monumentale stasjonsbygningen hadde elendig gatedekke, dype rennesteiner og en rad gamle boder, kontorer og enkle spisesteder på hver side, ikke en eneste bygning av nyere dato.

Ujiji

Jeg tok taxi til Ujiji. Det var bare en mils vei. Ujiji er en søvning fiskerlandsby, neppe synderlig forandret siden den gang Stanley fant Livingstone der. Da var stedet endepunkt for karavanene, med mange fastboende arabere. Innslaget av muslimer er fortsatt merkbart. Stedet der det berømte møtet fant sted, er nå museum. Det lå ved en sidevei, knapt mulig å finne uten å spørre kjentfolk. Vi kjørte først ned til stranden og studerte fiskerbåter og folk

Figur 5. Kvinner på stranden, Ujiji. (Foto: Per Bergsjø)

mens vi ventet på at det skulle åpne. Der var liv og røre: En mann vasset i land fra en båt med en stor sekk på ryggen, noen gutter trakk i land garn med småfisk, mens kvinner vasket tøy litt lengre borte og andre passerte med kurver på hodet.

Livingstone-Stanley-museet har en minnestøtte, et par bygninger, noen mangotrær og en flaggstang med et falmet tanzaniansk flagg. Her er ingen store turistbuser; man kommer med privat transport. Der var fire, fem andre besøkende mens jeg gikk omkring. Museet er høyst spartansk, med noen gamle fotografier langs veggene og en skulptur som viser de to herrene idet de løfter luene. En fresko av president Julius Nyerere (1922-99) i en Rolls Royce dominerte den ene veggen, antagelig da han åpnet museet. Etter gamle bilder å dømme, lå huset Livingstone bodde i, på samme sted. Burton og Speke var behørig minnet med inskripsjon på en bronseplakett. Jeg gikk gjennom besøksboken for å se hvem som hadde funnet veien hit. I løpet av et halvår var det 12 – 14 nordmenn, blant dem fotografen Morten Krogvold. Svensker og dansker var bedre representert.

Stanley og Livingstone kom godt ut av det med hverandre. Det ble nærmest et far – sønn forhold. De var sammen i fire måneder og utforsket

Figur 6. Gutter fanger småfisk i Ujiji. (Foto: Per Bergsjø)

blant annet Tanganyikasjøens strender. Stanley prøvde å overtale Livingstone til å følge med når ekspedisjonen dro tilbake til kysten, men doktoren ville fortsette å undersøke om Tanganyikasjøen var Nilens kilde, som han trodde den var. Burton og Speke hadde ikke klart det. Livingstone, som var syk og svak, lot seg overtale til å bli med tilbake til Tabora, men ikke lengre. Han døde i Afrika to år senere uten å ha løst gåten. Hans hjerte ble gravlagt i Afrika, etter hans eget ønske. Men hans øvrige jordiske levninger ble båret til kysten av to av hans nærmeste hjelpere og bragt videre til England, der han ble begravet i Westminster Abbey.

Katonga

Følger du sandstranden fra Ujiji til Kigoma by, kommer du først til en fiskerlandsby, Katonga. Der lukter det fisk over alt. Skråningen mot sjøen er delt opp i rektangulære teiger, der nattens fangst av små, sølvglinsende fisk ligger til tork før de blir pakket i poser og sekker til eksport og lokalt salg. Her traff jeg Ngoma, en ung flyktning fra Den demokratiske republikken Kongo, på den andre siden av Tanganyikasjøen. I denne delen av Tanzania er det nesten en halv million flyktninger fra Rwanda, Burundi og Kongo. De fleste er samlet i tre store leire, der de har bodd i årevis. Den

72 år gamle moren til Ngoma bor i leiren i Lugufu. Moren og de to sønnene flyktet etter at faren var blitt drept på vei hjem fra kirken. Om drapet skyldtes fiendskapen mellom hutuer og tutsier i Kongo (Ngoma er hutu) fikk jeg ikke klarhet i; Ngoma fortalte at det er en stamme med kortvokste mennesker inne i jungelen, og de skal være kannibaler. Liket til faren ble aldri funnet.

Ngoma og broren Moses hadde fått låne et primitivt hus i Katonga med jordgult og uten senger. Møblene var et par krakker. Noen opprullede stråmattar tjente som underlag om natten; senger hadde de ikke. Brødrene hadde tatt til seg et par foreldreløse barn på to og tre år. Hjerterom var det i hvert fall ikke mangel på. Taket var av strå; regnet dryppet igjennom, og i november, da jeg var der, regner det omtrent hver natt. Ngoma hadde tatt videregående skole i leiren. Han ønsket mer utdanning og trakk frem en lapp med adressen til den internasjonale sommerskolen ved Universitetet i Oslo. Jeg hadde ingen mulighet til å hjelpe.

Fra annet hold fikk jeg opplyst at repatriering eller utvandring til permanente nye oppholdsland er et innfløkt kapittel. Etter mange år i asyl har de færreste et hjem eller en jordflekk å vende tilbake til. Alternativet ser ut til å være et primitivt liv i arbeidsledighet. De forente nasjoners høykommissær for flyktninger har kontor i Kigoma. Det var en FN-konferanse om flyktningproblemet i Kigoma i de dagene jeg var der, visstnok uten at man kom noe nærmere en løsning.

Dar es Salaam

I «Museum and House of Culture Dar es Salaam» er historien om Stanley og Livingstone rekapitulert i tekst, bilder og gjenstander. Der står det at Stanley fant Livingstone i januar 1871, men måneden må være feil, som Stanleys egen beretning og historiske fakta bevitner. I en åpen garasje i museumshagen så jeg en skinnende svart Rolls Royce, Phantom V; det var den jeg hadde sett på maleriet i Ujiji. De som tror at alle statsoverhoder i Afrika bruker statens penger til luksuskjøretøyer, må tro om igjen. Bilen var en gave fra den britiske regjering til president Julius Nyerere i 1965 og ble bare brukt til offentlig representasjon.

Avslutning

Det var Stanley som på sin neste ekspedisjon kunne slå fast at Tanganyikasjøen ikke var Nilens kilde. Overflaten av Tanganyikasjøen ligger lavere enn Victoriasjøens.

Hans tredje store ekspedisjon i 1887 – 1889 kom i stand fordi den britiske guvernøren av Equatoria nord for Victoriasjøen, Emin Pasha (1840

*Figur 7. Fra hagen i Stanley-Livingstonemuseet. På plaketten står det:
«Under the mango tree which then stood here, Henry M. Stanley met David
Livingstone 10 November 1871». (Foto: Per Bergsjø)*

– 1892), følte seg truet av muslimer fra nord og ba om at man måtte komme ham til unnsetning. Stanley fikk oppdraget og utrustet en halvmilitær gruppe som tok seg opp langs Kongoelven og etter mange strabaser og mye dramatik kom frem til Albertsjøen, der Emin Pasha oppholdt seg. Men da ville den eksentriske herren, som både var lege og vitenskapsmann, slett ikke befris. Stanley gjorde kort prosess og nærmest tvang ham til å følge med til Bagamoyo, hvor redningen kunne feires. Under festen ramlet pasjaen ned fra en balkong og fikk hjernerystelse, men kom seg og dro senere innover landet igjen, der han til slutt ble drept av arabiske opprørere. Det hører med til historien at han egentlig var tysk og het Eduard Carl Oscar Theodor Schnitzer, men det var det ingen som visste. Han trivdes bedre med sitt tyrkiske navn og sin tyrkiske klesdrakt.

Da den belgiske kongen Leopold II (1835-1909) ønsket et stykke Afrika som sin personlige eiendom, valgte han Kongo og engasjerte Stanley til å lede arbeidet med å etablere handelsstasjoner langs elven og å bygge jernbane innover i landet. Prosjektet ble fremstilt som ren filantropi. Etter hvert som Leopold oppdaget hvor mye det kostet, endret det karakter og ble til handel med elfenben og gummi, der de innfødte ble utnyttet og straffet på grusomt vis med belgiske militære og embetsmenn som eksekutører, hvis de ikke leverte varene. Selv om Stanley ikke tok del i uhyrlighetene og etter hvert tok sterk avstand fra det belgiske regimet, tapte han anseelse i England fordi han ble slått i hartkorn med Leopold. (Stanley kalles i den norske Wikipedia «den skruppeløse [sic] oppdageren (4)», en karakteristikk som etter min mening er like urettferdig som adjektivet er feilstavet).

Stanley ønsket å bli gravlagt nær Livingstone i Westminster Abbey, men da tiden kom, ble dette avslått på høyeste hold. Det er ulike teorier om den egentlige grunnen til at han ikke fikk sitt ønske oppfylt. Bisettelsen ble tillatt holdt i Westminster Abbey, men liket deretter gravlagt i kirkegården til St. Michael's Church i Pirbright, Surrey. På gravsteinen står det inngravert «Henry Morton Stanley, Bula Matari, 1841-1904, Africa». Tilnavnet Bula Matari, steinknuseren, fikk han fordi han ofte knuste steiner sammen med sine innfødte arbeidere under arbeidet med jernbanen i Kongo. Slik kan det ifølge den britiske Wikipedia oppfattes som en hedersbetegnelse, «a term on endearment» (5).

Litteratur

1. Stanley H.M. *How I found Livingstone in Central Africa*. Mineola, New York: Dover Publications, Inc., 2001. (An unabridged republication of *How I found Livingstone: Travels, Adventures, and Discoveries in Central Africa, Including Four Months' Residence with Dr. Livingstone*, published by Sampson Low, Marston & Company, London, in 1895:331. ISBN 0-486-41953-3.)
2. Mweji T. Lowassa chides Dar authorities, issues ultimatum on cholera eradication. Dar es Salaam: *The Guardian*, November 21, 2006:3.
3. Mbaruku G. *Enhancing survival of mothers and their newborns in Tanzania*. Ph. D. Thesis. Stockholm: Karolinska Institutet, Division of International Health (IHCAR), Department of Public Health Services, 2005. ISBN 91-7140-355-8.
4. http://no.wikipedia.org/wiki/Leopold_II_av_Belgia.
5. http://en.wikipedia.org/wiki/Henry_Morton_Stanley

Anbefalt lesning

Brodie FM. *The Devil Drives. A Life of Sir Richard Burton*. New York, London: W.W. Norton & Company, 1984. ISBN 0-393-30166-4.

Dugard M. *Into Africa. The Dramatic Retelling of the Stanley-Livingstone Story*. London, New York, Toronto, Sydney, Auckland: Bantam Books, 2004:411 pages. ISBN 0-553-81447-8.

Jeal T¹. *Stanley. The Impossible Life of Africa's Greatest Explorer*. London: Faber and Faber Limited, 2007:570 pages. ISBN 0-571-22102-5, ISBN 978-0-571-22102-8.

Lyne RN. *Zanzibar in Contemporary Times. A Short History of the Southern East Africa in the Nineteenth Century*. Zanzibar: The Gallery Publications, 2001:270 pages. ISBN 9987-667-08-2. (Originally published in 1905.)

Per Bergsjø
e-post 1: p-bergsj@online.no
e-post 2: Per.Bergsj@fhi.no
Bergheimveien 11 C
1367 Snarøya

---

1 Tim Jeals biografi er den hittil siste og mest omfattende beretningen om Stanley, Den gir også det mest nyanserte bildet av Afrikas største oppdagelsesreisende.